

ԸՆՏԱՆԻՔԸ ԵՒ ԴՊՐՈՑԸ

(Դասախօսութիւն, կարդացւած 20-ն մայիսի 1893 թ. Վարժուհիների եւ Դաստիարակչուհիների Ընկերութեան մէջ Թիֆլիսում):

ՍՈՑԻԱԼ ԵՐԿԱՑՆԱԲԱՋՈՒԿ-ԱՐԼՈՒԹԵԱՆԻ

Համարեա ամեն մի քայլափոխում, թէ զրականութեան և թէ կեանքի մէջ, շարունակ լսում է որ Ընտանիքը և Դպրոցը պէտք է ձեռք ձեռքի տուած ընթանան. թէ այդ երկու մարմինները իրար պէտք է լրացնեն. թէ նոցա մէջ օրգանական կապը այնքան սերտ պէտք է լինի, որ նոցա գործունէութեան մէջ սահմանագիծ չնկատուի. թէ Ընտանիքը և Դպրոցը պէտք է ինկատի ունենան մի ընդհանուր խնդրի լուծումն—նոքա պէտք է ունենան գործելու միևնոյն եղանակ և սկզբունքներ: Բայց տարաբաղդաբար հաղիւ թէ կեանքի մէջ Դպրոցը և Ընտանիքը նոյն կերպ լինեն գործում: Մեզնից ում չի պատահել լսել գանգատներ թէ ծնողներից և թէ դաստիարակներից: Մնողները ասում են.

—Այս մանկավարժները երբէք չեն ուզում հասկանալ թէ մենք չենք նրանց համար, այլ նրանք են մեզ համար: Այդ ով է նրանց այնքան անսահման իրաւունքներ տւել որ նրանք, առանց ծնողների միջամտութեան, վճռեն երեխայոց վիճակը:

Մի ուրիշ մայր թէ՛

—Ես ինչ անեմ, ահա մի շաբաթ է որ իմ Կոլեան մի անհասկանալի տրամադրութեան մէջ է: Երեւակայեցէք ձեզ,—այդ տղան, որ այնքան սիրով պարապւում էր, անհամբեր սպասում էր դպրոց մտնելու, հիմա չաչտնում է—«Մայրիկ, եթէ կարելի լինէր

այլ ևս ուսումնարան չգնալ:—«Ինչի, սիրելիս, մի՞թէ ձանձրացար պարապելուց?»:—Ոչ, ոչ, մայրիկ, դու չգիտես, բոլորովին այլ պատճառ կայ:

— Ինչու չէք գնում ու իմանում ամեն բան ինչ հարկն է, հարցնում ես մօրը: Գուցէ ընկերներից մէկը նրան վիրաւորել է, կամ որ և է թիւրիմացութեան պատճառով նրան մեղադրում են որ և է յանցանքում, բայց իւր ա՛ֆօթխածութեան պատճառով նա լռել է և չի ուզեցել իւր ընկերոջ մատնել:

— Ոչ, ոչ, պատասխանում է մայրը, ես ոչ մի ցանկութիւն չունեմ նրանցից որ և է բացատրութիւն լսել. աւելի լաւ է՝ երեկային կը հանեմ ուսումնարանից:

— Օհ, այդ վարժուհիները խօսմ—լսում ես մի ուրիշից—երբէք ի նկատի չեն առնիլ երեխի բնաւորութիւնը, նրա ընտանեկան կացութիւնը. ամենքին մի արշինով են չափում, մեզ ծնողներին վրայ էլ նայում են ինպէս անկոչներին վրայ:

— Գնե՛նա, պատասխանիր դասդ, դուրս է կանչում վարժուհին աղջկանս:— Մայրս ինձ թոյլ տուց այս դասը չսովորել. նա ասաց թէ սա դժար դաս է:— Մայրդ որտեղից դուրս պրծաւ, գոռում է վարժուհին: Այն ժամանակ էլ ինչ հարկ կար ուսումնարան մտնել, մօրդ մօտ կը պարապէիր էլի:

Մինչև մեզանում կանոնաւոր ընտանիք չի լինիլ, գանգատւում է միւս կողմից մանկավարժը, մենք ոչ մի դործ չենք կարող անել: Եթէ գիտէք մեր ընտանիքները, ասում է հիասթափւած վարժուհին, դուք կը նկատէք կատարեալ բացակայութիւն յարաբերութիւնների, հիմնւած փոխադարձ սիրոյ, հաւատի և յարգանքի վրայ: Ձկայ բարոյական հսկողութիւն մեծերի և ընտանիքի բոլոր անդամների կողմից, չկայ ոչ հաստատ հիմք, ոչ փոխադարձ հաւատ յարաբերութիւնների մէջ: Հայրը, մայրը և մեծերը երբէք չեն ամաչում երեխանց մօտ աշկարաց սուտ խօսելու: Զսիրելով մի հիւրի ու նեղանալով նրա այցելութիւնից, նրանք գրկաբաց ընդունում են նրան ու նեղանում թէ ինչու. վաղուց չի այցելել: Բայց հէնց որ ոտը շէմքից՝ դուրս դրեց՝ հաջոյանքներ է որ թափւում են հիւրի յետևից, երեխայոց ներկայութեամբ:

— Ես մօրս միշտ խնդրում եմ, գանգատւում է ինձ մի փոքրիկ

աղջիկ, (պատմում է նոյն վարժուհին), թէ մի դուրս կանչիլ ինձ երբ մեզ մօտ դալիս է տիկին N, ես նրան չեմ սիրում: Իսկ մայրս, նրան հաճելի լինելու համար, միշտ դուրս է կանչում ու ասում նրան—«Օ՛հ, իմ Լիզաս հիացած է ձեզանից»։—Ասացէք խնդրեմ, կարող է երեխի մէջ մնալ հաւատ, ակնածութիւն, յարգանք դէպի անձը, իէպի մարդը ընդհանրապէս:

—Ինչպէս վարւեմ այն երեխանց հետ, որոնց ծնողները խորշում են նրանց դաստիարակութիւնից, հարցնում է մի երրորդը: Երեխանցը տանը գրելու դաս եմ տալիս, ամենքը գրում են, բացի մէկից:—«Ես անպատճառ վաղը կը ներկայացնեմ աշխատութիւնս», պատասխանում է երեխան, ներողութիւն խնդրելով:—Վերադառնալով տուն, երեխան իսկոյն դասի է նստում:—«Բաւական չէ (ասում է մայրը) ինչ որ ուսումնարանում գրեցիր, որ տանն էլ շարունակում ես, վեր կաց, զնանք մօրաքրոջ մօտ, այսօր նրան խօսք եմ տւել նրա մօտ լինելու: Գնում են մօրաքրոջ մօտ, այնտեղ ամեն տեսակ խօսակցութիւններ են լինում, յետոյ թխտախաղի են նստում և ահա արդէն գիշերւայ 11 ժամն է:—Մայրիկ, ախր ես դասս դեռ չեմ պատրաստել:—«Ինչ դասեր պատրաստելու ժամանակ է, հարկ չկայ, պարկիր քնիր, մի անգամ էլ կարելի է առանց դաս պատրաստելու մնալ:—«Եւ այդ մի՛ անգամը կրկնում է համարեա օրը մէջ: Դէհ, ինչպէս վարւել այդ երեխի հետ. ինչպէս վերաբերւեմ դէպի նրա վարքը:

Այս ամենից տեսնում ենք թէ որքան փոխադարձ թիւրիմացութիւններ են պատահում, որքան զայրոյթ երկու կողմից, որքան զուր գանգատներ և մեղադրանքներ իրար վրայ, որքան անարդարութիւն և յաճախ տրտուեցններ են լինում, կողմնապահութիւններ և անուղղելի սխալներ... Երեխանց կրթութիւնը դառնում է մի դժւար լուծելի խնդիր, մինչև անգամ ուժերից վեր գործ ծնողների և դաստիարակների համար: Դոցանից առաջինները գործի այդ դրութեան պատճառը տեսնում են աւելի յաճախ ուսումնարանական կարգերի մէջ, իսկ երկրորդները մեղադրում են ծնողներին: Իսկ կեանքը, սակայն, ընթանում է իւր շաւղով. և մեր երեխերքը ճիշտ որ ոչ սակաւ ծանր բեռն են դառնում ընտանիքի վզին և նոյնքան ծանր բեռ ուսումնարանի համար. և ոչինչ բան չեն խոս-

տանում ասպագայի համար: Նախ քան այդ բոլոր թիւրիմացութիւնների քննելը, մենք կը պատասխանենք թէ ինչ կոչումն ունի ընտանիքը և ինչ՝ ուսումնարանը, ներկայացնելով պատկերներ մեր ներկայիս ընտանիքի և ուսումնարանական կրթութեան:

Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք Ը

Ընտանիքի նշանակութիւնը ճանաչած է ամենքից և հազիւ թէ մէկը ուզենայ վիճել այն բանի դէմ թէ մարդու մանկութեան առաջին տպաւորութիւնները հոգու մէջ թողնում են անջնջելի հետք. հազիւ թէ մէկը վիճի այն բարոյական կամ ներքին կապի անհրաժեշտութեան դէմ, որ կայ երեխաների և ծնողների մէջ և թէ այն բանի դէմ, որ ծնողները ազդեցութիւն ունեն իրանց երեխաների վրայ: Վերջապէս հազիւ թէ ով և իցէ մէկը լինի որ չզգայ թէ մարդու բարոյականութեան ստեղծողը, ձևողը գլխաւորապէս ընտանիքն է:

«Ընտանիքը, ասում է մանկավարժներից մէկը, նմանում է փոքրիկ թագաւորութեան, որտեղ ընտանիքի անդամների բարոյականութիւնը կախած է ընտանիքի թագուհի-մօր խորիմաստ կառավարութիւնից: Նորա պարտաւորութիւնների բարեխիղճ կատարումը, նորա քնքոյշ հոգացողութիւնը, սփռելով ամենքի վրայ, առաջացնում է այն գոհունակութիւնը, որ և կազմում է ընտանեկան երջանկութեան աղբիւրը: Այդ պարտաւորութիւնները բարեխիղճ կերպով կատարելը շատ մեծ ծառայութիւն է, և լաւ մօր տիտղոսը աւելի նւազ շողօքորդող չէ քան զիտութիւնների մագիստրոսի կամ դոքտորի տիտղոսը:—«Նրեխին պէտք է գուրգուրանք, փափկութիւն, սրտակցութիւն, մայրական տաքութիւն, ասում էր ինձ մայրերից մէկը: Թէև կարելի է գտնել բարի արարած, որը նախազգոյշ և հոգատար կերպով կը նայի երեխի վրայ, կը սիրէ նրան, բայց ոչ ոք մօրից աւելի չի կարող անսահման և քնքշաբար սիրել:»

Այդ բոլորը հիանալի է և կարծում եմ որ մեզնից ամեն մէկը գիտակցում է և գնահատում է այդ բարձր և անփոխարինելի զգացմունքը: Բայց ինձ թւում է թէ միմիայն քնքշութիւնով և հոգատարութիւնով նպատակին չենք հասնիլ. պէտք է որ երեխան

չազդէ իրար հակասող ազդեցութիւններէն և ոչ ոքի բերնից պէտք է լսի մի խօսք, որ հակառակ լինի մտքերի ընդհանուր հասանքին: Մեր ընտանիքներում մենք հեռաւորապէս անգամ չենք գտնում համաձայնութիւն այն բոլոր ազդեցութիւններէ մէջ, որոնք ներգործում են երեխաների վրայ: Ազդեցութիւն ունեցողների խօսքից ու գործից ուղղամտութեան ոգի է բուրում: Իմ մանկավարժական պրակտիկայի մէջ ինձ պատահում է տեսնել շատ մայրեր, որոնց դաստիարակութեան սխատեմիտ թէ որ նայելու լինէ՝ կը տեսնէք որ չկա՛յ ընտանիք, որը ծայրայեղութեան մէջ չընկնէր:

1. Կան այնպիսիներ, որոնք շատ էլ երկար մտածելով, թողնում են որ իրանց երեխաները մեծանան, ինչպէս բազդը կը տնօրինի: Բնութիւնից խելօք և կարգին, նայելով իրանց տգիտութեանը՝ նոքա իրանց սրտակցութիւնով ու անկեղծութիւնով անգիտակցաբար ազդեցութիւն են անում երեխի բարոյականի վրայ: Նրանք գրքերով չեն դաստիարակում իրանց երեխաներին, այլ կենդանի օրինակով: Այդ մայրերի ուղղամտութեան շնորհիւ, երեխաները երբէք առիթ չեն ունենում կորցնել յարգանքը դէպի նրանց:

— Հա, ինչպէս են իմ երեխերքը, հարցնում է ինձ այնպիսի մայրերից մէկը:

— Հիանալի են, մենք շատ և շատ գոհ ենք նրանցից:

— Իսկ տանը նրանք շատ չարերն են. երբեմն նրանք ինձ ուշաթափութեանն են հասցնում: Խնդրում եմ նրանց նկատողութիւն անէք, միայն թէ, ի սէր Աստուծոյ, միք ասիլ թէ ես ձեզ մօտ զանգառուեցի. այդ նրանց շատ անախորժ կը լինի. ես նրանց խօսք եմ տւել այդ մասին ոչինչ չասել. իսկ դուք գիտէք որ երեխաներին ճշմարտութիւն սովորեցնելու համար՝ պէտք է ինքս ստի մէջ չբռնւեմ:

Ես շատ ցանկացայ իմանալ, ունի արդեօք բացի մօրից մի ուրիշ մարդ ազդեցութիւն այդ երեխաների վրայ: Այդ մտքով ես հարց տւի՝

— Ձեր երեխերքը մեծ մայր ունին?

— Ոչ, չունին, ես եմ ու մարդս: Մարդս առաւօտեանից խանութ է գնում և վերադառնում է գիշերւոյ՝ ժամը 9 — 10-ին, երբ երեխերքը արդէն քնած են, այնպէս որ նրանք միայն ինձ հետ

ենս իսկ երբ հիւրեր են գալիս մեզ մօտ, երեխերքս հեռանում են իրանց սենեակը: Ես չեմ սիրում երբ նրանք գալիս են ցցւում մեծերի կողքին. հազար ու մի բաներից կարող ենք խօսել—ինչ հարկ կայ որ նրանք վկայ լինին:

Եւ որքան այդ մօր երեխաները աչքի են ընկնում միւսների մէջ! միշտ ճշմարիտի կողմն են. անշափ բարի են և արդարամիտ: Գորա փոխարէն միշտ առանձին զգուշութեամբ և սիրով են վարւում ընկերները նրանց հետ—«Օրիորդ, խնդրում եմ ներէք Տեպանին—օրիորդ, նորից հարցրէք Տեպանին, հիմի նա դասը լաւ գիտէ.—Օրիորդ, թող Տեպանը կողքիս նստի»—լսում ես միշտ այդպիսի ընկերներից: Զարմանալի է որ վատ ընկերները բնազդմամբ փախուստ են տալիս նրանցից, և եթէ նրանց շրջանի մէջ ընկնում են վատերը՝ սրանցից չեն վարակւում: Ահա ինչու ես չեմ հասկանում թէ ինչու շատերը երկիւղ են կրում իրանց երեխաներին դպրոց տալ:

—Իմ մէջ սաստիկ կռիւ է մղւում, ասում է մայրերից մէկը, տալ արդեօք աղջկանս գիմնադը թէ ոչ: Ասում են թէ նրանք շատ փչանում են իրանց ընկերակիցների շրջանում:

Ես կը պատասխանեմ, որ չեմ կարող ինձ երեւակայել, որ բառիս բուն նշանակութեամբ բարեկարգ ընտանիքի զաւակներին կարողանան փչացնել վատ ընկերները: Խելացի ուղղութեամբ կրթւող երեխի մէջ դժւ է միշտ կը նկատէք զղանքի և ատելութեան զգացմունք ամեն վատ բանի դէմ: Գուցէ նրանք շատ վատ բաներ տեսնեն և լսեն, բայց նրանց կրթութեան հողը այդ ամենը չի ընդունում, և այդ պատճառով այդ բոլորը անցնում է նրանց մօտով առանց հետքի, և ոչ մի չարիք չի պատւաստւում նրանց վրայ:

2) Կան այնպիսի մայրեր, որոնք թէ երեխի երեսին և թէ ամեն ուրիշ տեղ պնդում են, որ աշխարհքում նրանց պէս չիմարներ չկան: Քիչ չեն այնպիսի ծնողներ, որոնք իրանց անզգոյշ ու անտաղտ նկատողութիւններով և ծաղրանքով երեխին խորամանկ, չարահոգի և փնասակար արարած են դարձնում: Ես մի մայր եմ ճանաչում, որի բերանից ուրիշ խօսքեր չէին դուրս գալիս քան՝ «արշիլի լակոտ, հօրանմանիկ, օձի ճուռ և այլն: Բայց երեխան ամենեւին արժանի էր այդ հայհոյական խօսքերից և ոչ մէկին:

տանը չի կարող պահել: Այո, դրանից ստիպւած նա իւր երեխային ուսումնարան տւեց, և դորանով նա գուցէ աղատեց մի մարդու ապագան... Որքան և դառն լինի խոստովանքը, բայց այդպիսի դէպքերում երեխային ազատողը լինում է այն, որ այդպիսի ընտանիքի փշացնող ազդեցութիւնից նրան վաղ հեռացնեն և դցեն առաջին հակառակ մի այլ շրջան: Բաղդաւորութիւն է այդպիսի երեխաների համար, եթէ նրանք կ'ընկնեն սիրող և սրտալի մարդկանց մէջ, որոնք կը տաքացնեն նրանց իրանց ջերմութիւնով և կ'աշխատեն մեղմացնել նրանց կատաղութիւնը իրանց հաւասար և արդարադատ վարմունքով:

3) Երրորդները սպասում են թէ ամեն ինչ ինքն իրան կը գալ: Նրանց բնաբանն է՝ ոչ մի բանում չխառնել և չխանգարել երեխայի ազատութիւնը. ինչ որ բնութիւնից արւած է երեխային, այն էլ պէտք է մնայ. թող երեխայի բնական ոյժերը և ընդունակութիւնները ազատ զարգանան. թող նրանք իրանց դատաւորը լինեն, իրանք իրանց ուղղեն, առանց կողմնակի ճնշման: Ինքը կեանքը ամեն ինչ կը դրստի. նա նրանց բնաւորութիւն կը տալ և ուղիղ ճանապարհը ցոյց կը տալ:

—«Մայրիկ, արի կարդա ինձ համար», ասում է երեխան մօրը, որը շտապ գործով է զբաղւած և կամ խօսում է մի մարդու հետ մի կարեւոր գործի մասին:

—Դու աւելի լաւ կ'անես մտրակդ գտնես, պատասխանում է նրան մայրը, ցանկանալով որ երեխայի ուշքը ուրիշ բանով գրաււի:

—Դէ որ այդպէս է, արի ձի խաղանք:

Մայրը երեխայի խնդիրը չմերժելու համար, (հետեւելով իւր վերոյիշեալ բնաբանին), կարծես անգիտակցաբար երեխայից վերցնում է երասանակը և շարունակում է իւր խօսակցութիւնը:—Մայրիկ, բղաւում է զրգուած երեխան, ես այդպէս չեմ ուզում:—Դէ լաւ, նկատում է մայրը, և նորից վերցնում չանը իւր ձեռքը: Մայրը, չուզենալով հիւրին անյարմար դրութեան մէջ դնել, շարունակում է խօսակցութիւնը. և այդ պատմութիւնը կրկնւում է աւելի ու աւելի սաստկանալով:—«Դէ լաւ, ասում է երեխան, ինձ հետ չեն ուզում խաղալ, ես էլ մուգիկայով կը քայլեմ»: Եւ նա բակից կեղտոտ դոյլը բերելով սե-

նեակը, սկսում է քայլել կեղտոտ ոտներով, անդադար խփելով դատարկ դոլլին: Հիւրի գլուխը շշմում է աղմուկից և ստիպւած հեռանում է, և երեխան շարունակում է իւր դրդրոցը:

— Ինչու չէք ասում երեխին, որ դուք զրաղւած էք. կամ ինչպէս էք թոյլ տալիս փշացնել այդպիսի թանկագին կահարասիքը:

— Գիտէք ինչ կայ, ասում է մայրը. նրան կեանքում դեռ այնքան բաներ են արգելելու և խեղճը այնքան բաներ պէտք է անի ոչ իւր ասածովը, որ թող զոնէ մանուկ հասակում սրտի ուղածն անէ:

— Ինչու չէք ասում ձեր երեխին, որ ժամանակ է գործի նստելու:

— Նա ինքը կը զգայ թէ երբ է ժամանակը:

— Այո, բայց նա կարող է խաղով գրաււել և դասեր պատրաստելը մոռանալ:

— Այդ կը նշանակէ թէ ցանկութիւն չունի. ես խօսմ չեմ կարող նրան զօրով գործի նստեցնել:

— Ինչու էք թողնում երեխին որ այդքան ուտի. Տեսէք ինչպէս մեքենայաբար է ծամում. երեւում է բոլորովին կուշտ է:

— Ոչ, պատասխանում է մայրը, եթէ նա ուտել չուզէնար՝ չէր ուտիլ: Ես սաստիկ խոցս եմ տալիս չի կարելի խօսքից: Ինչ անկարելի խնդիրքով էլ որ նրանք դիմեն ինձ՝ չեմ կարող մերժել: Այդ դէպքերում ես ամեն կերպ կ'աշխատեմ նրանց ուշքը գրաւել ուրիշ բանով:

Բայց արդեօք կարելի է միշտ նրանց բաւարարութիւն տալ, և ինչ հարկ կայ այդպիսի արհեստական միջոցների դիմել: Ինձ թւում է թէ ծնողները, այդպիսի ծայրայեղութեան դիմելով, աննկատելի կերպով իրանց երեխաներից եսածէրներ են ստեղծում, որոնց կը թւայ թէ աշխարհքը միայն իրանց համար է ստեղծւած: Կարող են արդեօք այդպիսի երեխաներ զոհել իրանց շահերը? Ոչ: Այդպիսի երեխաները, թւում է ինձ, կեանքում աւելի մեծ կռիւ պիտի մղեն իրանց ցանկութիւնների համար, քան ուրիշները. ամենաթեթեւ անյաջողութիւնը կամ անզիջողութիւնը հակառակ կողմից նրանց կը կատաղեցնի: Ինձ պատմել են թէ քսան տարեկան

մի երիտասարդ, որ ծնողների միակ զաւակն էր և որ մեծացել էր այդ սկզբունքներով, առաջարկութիւնն արաւ մի սիրած աղջկայ, և մերժում ստանալով՝ կեանքից զրկեց իրան, թողնելով հետեւեալ նամակը. «Ինձ համար անկարելին չկար, և կեանքումս առաջին անգամ լսեցի «ոչ» խօսքը. լաւ է մեռնել քան վիրաւորւած լինելը»:

Ահա ինչու ինձ թւում է թէ անհրաժեշտ է սովորեցնել երեխային, որ նա իւր շրջապատը ճանաչի: Այդպիսիները շատ անգամ, նոյն իսկ իրանց ծնողների հակառակ, անսասն զանաւորում և դառնում են յանդուգներ:

4) Զորքերը պնդում են տոկունութեան (ВЫДРЖКА) անհրաժեշտութեան վրայ և յաճախ, սահմանից անցնելով, կենդանի մարդուց մեքենայ կամ խաղալիք են շինում, որի հետ կարող են խաղալ ինչպէս քիմքը կը տայ: «Լեռն վեր կաց, — Լեռն նստի, — Լեռն կարդա — Լեռն տուր ձեռքդ, թէ չէ վայր կ'ընկնես — Լեռն, թող կոճակդ գցեմ, թէ չէ դու չես կարող — Լեռն, զգոյշ — Լեռն, դրուստ կանգնիր — Լեռն, այդքան բարձր մի՛ ծիծաղիր — և այլն: Առանց չափազանցնելու կարող եմ ասել, որ երբեմն հինգ րոպէ շարունակ այնքան նկատողութիւններ կ'անեն որ երեխան միանգամայն շարած է մնում և չգիտէ ինչ անէ:

«Ձարհուրելի բան է, զանգատուում է մայրը իւր երեխայի վրայ, առանց իմ օգնութեան նա դրականապէս ոչ մի բան չգիտէ շինել: Եւ կսկսի այլ և այլ օրէնքներ և հրահանգներ տալ երեխաներին: Կսկսի խաղալու և պարելու ժամեր որոշել, բայց հազիւ երկու-երեք օր անցած՝ կը փոխի կամ ինքն էլ չի հետեւի իւր տւած ծրագրի դործադրութեանը: Բայց լաւ է ոչ մի ծրագիր չունենալ, քան շարունակ փոխել և ոչ մէկին չհետեւի:

5) Հինգերորդները, ժամանակ կորցնելուց վախ կրելով՝ իրանց երեխաներից մի-մի «ГОЛОВАСТЫКЪ»-ներ են շինում, զրկում են նրանց երեխայութեան երջանիկ և անդառնալի զւարճութիւններից, զբքի են նստեցնում քիչ է մնում թէ օրօրոցից և ինչ որ «արտակարգ» բան տեսնելով նրանցում՝ լքնում են նրանց ուղեղը ամեն տեսակ տեղեկութիւններով: Բայց որքան էլ այդպիսի մի երեխայ գեղեցիկ լինէր և որքան նա զարմացներ ինձ իւր խելքով, ես այնուամենայնիւ չեմ կարող առանց խղճալու նայել նրանց ծերացած գեղե-

ցիկ դէմքերի վրայ: Նրանց դունատ դէմքերը և նրանց տարիքի համար չափից դուրս խորն ընկած աչքերը ինձ սարսափեցնում են: Ես երբէք չեմ մոռանալ այն տպաւորութիւնը, որ ստացայ մի այդպիսի երեխայից: Այդ երեխան ինձ շատ սիրում էր և, կարծեմ, միայն ինձ հետ լինելիս իրան երեխայ էր զգում: Թէև ես ինքս նրան չէի կարողանում երեխայի տեղ ընդունել: Անցքը պատահեց մի ամառանոցում: Նա նստած էր մի սանդուխքի վրայ և մի ինչ որ բանի վրայ խորախորհուրդ կերպով մտածում էր:

«Պետեա, Պետեա, գոչում եմ ես վայր իջնելով կառքից: Ինչպէս է քէֆդ: Այժմ բոլորովին առողջ ես: (Նա շատ նեարդային և թոյլ երեխայ էր. գլխացաւերը նրան հանգստութիւն չէին տալիս):

«Բարով Ձեզ, Դուք հիմա եկաք? Էհ, որտեղից եմ առողջ, այդ բժիշկները իմ հոգիս հանեցին: Ես շուտով կարծեմ բոլորովին երկաթ եմ դառնալու: Հէնց երկաթի ջուր է, որ ինձ տալիս են: Ըղորդն ասած՝ նրանք իմ զահլէն տարան:»

Այդպիսի խօսքեր արտասանողը հինգ տարեկան երեխայ էր!

—Իսկ ինչու այդպէս ձանձրացած նստած էիր սանդուխքի

վրայ:

—Ձանձրացածս որն է. գիտէք ինչ,—ես մտածում էի թէ ինչու մեղանում չկան ակադեմիաներ, ինչպէս Պետերբուրգում, որ նրանց համար հաւաքւեն բոլոր փողոցային շները: Զէ որ այդ շները շատ հարկաւոր են նրանց համար: Հայրիկս ինձ պատմել է որ բժշկական ակադեմիայում ամենից առաջ շների վրայ են փորձեր անում: Նրանց անդամահատում են և այլ և այլ հետազոտութիւններ են անում:

—Դարդըդ կտրւել է, Պետեա, այդ ընչից փէեց խելքդ:

—Նրանից որ այդ անպիտան շները իմ զահլէն տարել են (ցոյց տալով հէնց մօտը կանգնած շներին): Ձեն թողնում, որ մարդ անցնի, ամենքի վրայ յարձակում են, անմիտ կերպով հաչում են:

6) Վեցերորդները—այդ այն մայրերն են, որոնք իրանց անմեղ պարզամտութեամբ իրանց երեխաների բարոյական ալլանդակութեան պատճառ են դառնում: Այդ այն «անմեղ մեղաւորներն» են, որոնք աղջկութեան ժամանակ կեանքի նպատակ չեն ունեցել, որոնք այնքան անզօր են եղել իրանց ձգտումների մէջ, որ չեն կա-

րողացել իրանց համար ճանապարհ հարթել, որոնց միշտ ձեռքին քունած են մանածել կամ յետևից հրելով են առաջ տարել:

Այդպիսիների միակ ազատումը—մարդու գնալն է: Դրանք օրօրոցից հենց լսում են թէ պէտք է մարդու գնալ ու լաւ առիթ բաց չթողնել: Առաջ եմ բերում 11 տարեկան մի աղջկա՝ խօսքերը, որ այս վեցերորդ տիպարի ապագայ մայր է դառնալու:

—«Тетя, մայրիկս ինձ ասաց, որ ես ձեզ մօտ մնալու եմ մի տարի ևս, յետոյ մի տարով մոնելու եմ madame Ս-ի մօտ, իսկ յետոյ... դուք ինքներդ գիտէք թէ ինչ...»

—Հապա ինչ, հարցնում եմ ես, բան չկասկածելով.

—Ես ամաչում եմ թէ ասեմ...

Այո, նա ուզում էր ասել թէ յետոյ պէտք է աշխարհք մտնի և մայրը պէտք է նրան մարդու տայ...

Թէև վերջին ժամանակներս մեր ընտանիքները իրանց բարոյական պարտաւորութիւնն են համարում իրանց որդկերանց ուսում տալ, ժամանակից և հասարակութեան պահանջներից յետ չմնալ, բայց, տարաբախտաբար, նրանցից շատ քերն են ազատւում ընտանիքի նախապաշարումներից և ճնշումից: Տասնութ—18 տարեկան աղջիկը, որը հեշտութեամբ հասել է եօթերորդ դաստիարակ, վկայական ստանալով թողնում է գիմնազը:

—Ոչ, ոչ, չեմ կարող Ց-երորդում երկու տարի մնալ, ասում է նա իւր բարեկամուհուն. ինքդ դատիր, էլ երբ աշխարհք դուրս գամ, էլ երբ մարդու գնամ:

Եւ այդ ասում է այնքան անկեղծութեամբ! Դրանք այն ապագայ մայրերն են, որոնց իդէալն է շուտով իրանց որդուն գիմնազիստի համազգեստի մէջ տեսնել:

«Միայն թէ իմ Արտուշը մոնի գիմնազը, ես ու նրա հայրը ոչինչ չենք խնայիլ: Եւ ես էնդուր եմ նրա բոլոր ցանկութիւնները կատարում, որ նա լաւ սովորի: Ամեն օր հայրը նրան փողեր է տալիս որ ինչ ուզում է առնի: Գիտէք, երբ իմ Արտուշը համազգեստ կը հագնի—ինձ կը թւայ թէ ես նրան պսակում եմ»:

Եւ տարօրինակ բան. այդ համազգեստը միանգամից բաժանում է մօրը որդուց! Մինչև գիմնազ մոնելը երեխան ոչ մի բոլի էր հեռանում մօրից, ամեն ժամանակ և ամեն տեղ նա, պոչի նման,

պէտք է նրան ուղեկցէր. այդ անօգնական և թոյլ երեխան, որի վրայ մայրը նայում էր որպէս խաղալիքի ու մանրքէնի վրայ, որ նրա վրայ հագցնէր ամեն ձեւի շորեր, — այդ երեխան մի անգամից դառնում է ուժեղ, մեծ և անկախ. նա միանգամից բաժանւում է մօրից և դառնում է հօր անբաժանելի ուղեկիցը. նա իրան զգում է կէս-տէր և գիտէ որ նրա ամեն մի հրամանը կատարւելու է մօր կողմից առանց հակաձառութեան: Մօր համար նա արդէն ոյժ է և հեղինակութիւն:

— Իսկ ինչպէս էք ուզում անել ձեր միւս երեխաների հետ, հարցնում եմ ես մօրը:

— Իմ Դաւիթը (11) տարեկան գիմնադիստ) ասում է թէ լաւ է նրանց միասին միեւնոյն ուսումնարանը չտալ, այլ մէկին՝ մի, միւսին՝ ուրիշ ուսումնարան տալ:

Եւ այդ մայրը խնդրում-պաղատում է ինձ որ ես նրա որդու հետ խօսեմ:

«Խնդրում եմ ձեզ, ես ձեզ մօտ կ'ուղարկեմ իմ Դաւիթին իբր թէ մի գործով, իսկ դուք նրա հետ լրջօրէն խօսեցէք, Ի սէր Աստուծոյ, միայն թէ նա չիմանայ թէ ես ձեզ մօտ զանգատել եմ, թէ չէ կը նեղանայ և ամբողջ ամիս էլ ինձ հետ չի խօսիլ: Ասացէք նրան որ նա պարապ ման չգայ բուլւարում: Կը հաւատմք ինձ, նրան ամենեւին չեմ տեսնում: Լի օրերը, գիմնադից զալով նա կամ վազում է կոնտորը, հօր մօտ, կամ թէ բուլւարը. իսկ տօն օրերը ուր հայրն է, այնտեղ էլ նա է վազում:

Եւ որքան անգամ ես այդ երեխային տեսել եմ իւր հօր ընկերների շրջանում, ուր նա սրտի բերկրութեամբ լսում է նրանց խօսակցութիւնները: Դէմքից երևում է որ նա այդ բոլկներին ապրում է նրանց շահերով և միասին զգում նրանց բոլոր վրդովմունքները:

«Երեւակայիր, հայրիկ, ասում է որդին իւր հօրը ճաշի ժամանակ, ես կարդացի լրագրում, որ այդ կապալը մնացել է N-ի վրայ: Իսկ ձեր գների մէջ զանազանութիւնը մեծ էր արդեօք»:

Պէտք էր տեսնել երեխայի դարդոս դէմքը, որ երեւակայել կարողանաք այդ փոքրիկ մարդուն, որը իւր հօր ձեռնարկութեան յոյժողութեան և անաջողութեան մասին է մտածում! Որքան այդպի-

սիները անախորժելի են երեխաների մէջ! Նրանք վերին աստիճանի անուշադիր են, եսական են և զորճնական: Դուք նրանց ոչնչով չէք կարող ոգևորել, ոչնչով չէք կարող գրգռել նրանց:

Ես այլ ևս չեմ խօսում այն ծնողների մասին, որոնք ամեն մի կրթութեան վրայ ձեռք են թափ տալիս: Դրանք աւելի լաւ են համարում իրանց որդիներանց ծառաներին ապաւինել:

—Գիտէք, օրիորդ, ես և Գիգօն երէկ մեր խոհարարի հետ Մուշտայիդ դնացինք, պատմում էր ինձ մի եօթ տարեկան տղայ: «Մայրիկը ինձ 20 կոպէկ տւեց: Մի անգամ ես հիւրասիրեցի խոհարարին զարեջրով, միւս անգամ՝ նա ինձ»:

Ինչ է մոցնում կեանքի մէջ, ինչ ուղղութիւն է տրւում նրան, ինչպէս են երեխաները հաւատում, ինչին են նրանք ականջ դնում—այդ բոլորը պատահականութեան է թողած: Մանր է ինձ համար խոստովանել, բայց երկար դիտողութիւններից յետոյ ես եկայ այս շատ տխուր եղբակացութեան, որ այս երեխաների վերջին տեսակը այժմ ամենատարածւածն է մեզանում: Եւ ահա այլ և այլ ուղղութիւնների և կրթութեան իրար հակառակ սիստեմների պտուղները մոտում են դպրոցը, ուր նրանք ամենքը հարկադրւած են ենթարկւել ընդհանուր կանոններին և ամենքի համար անխորի սահմանած կարգերին:

Ես վախ եմ կրում որ դուք, վերը առաջ բերած օրինակներից յետոյ, չկարծէք թէ ես չեմ ընդունում կանոնաւոր (նորմալ) ընտանիքի զոյութիւնը մեզանում: Այ, ես սուրբ կերպով հաւատում եմ, որ մեզանում կայ նորմալ ընտանիք, որ կան մեզանում հայրեր և մայրեր, որոնք իրանց ժամանակի մեծ մասը նւիրում են ընտանիքին և երեխաներին, բայց այդպիսիները, ցաւակցաբար, գրեթէ բացառիկ են, համեմատապէս հազազիւտ են:

Ինձ թւում է թէ նորմալ ընտանիքում երեխան պէտք է մեծանայ, ինչպէս վերը նկատեցի, բոլորովին իրար ներդաշնակ ազդեցութիւնների մէջ, և չպէտք է որ և է մէկի բերանից լսի ընդհանուր կրթութեան հակառակ ոգուն մոլեր:

Նորմալ ընտանիքի երեխաները պէտք է զգան որ նրանց ծնողները ոչ միայն իրանց են պատկանում, այլ և հասարակութեան: Բարձրագոյն կրթութիւն ստացած մայրը իւր երեխաների ծծմայրը

ու դայեակը չէ միայն, որը միմիայն երեխաներին է նւիրուում,— ոչ, թէ մայրը և թէ հայրը անբաժան բարեկամներ են իրանց երեխաների և խելացի կառավարիչները ընտանիքի:

Նորմալ ընտանիքի ծնողները չեն ստիպում իրանց երեխաներին որ սոքա ամեն բանի վրայ նայեն վարդապետն ակնոցների միջով, չեն զարգացնում նրանց մէջ կարճատևութիւն և ոչ էլ չափազանց հեռատեսութիւն, այլ ընդհակառակը ամենից առաջ ամեն կերպ աշխատում են որ իրանց երեխաները սովորեն իրանց սեփական աչքերով դիտել, և որ առողջութիւն և նորմալ տեսողութիւն ունենան: Նորմալ ընտանիքի երեխաները ամեն բանում և իրանց բոլոր վարմունքի մէջ պարզ են իրանց ծնողների հետ: Պարելի է նկատեն թէ այդ մի փոքր դժւար է: Ոչ, միայն թէ պէտք է հրաժարել եսականութիւնից և սեփական արժանաւորութեան չափազանցացրած զգացմունքից:

Հաւել ուզեց իւր թւերով ծածկել ձագերին, որոնք արդէն փետուրել էին:—Մեզ այլ ևս հարկաւոր չեն քո խնամքները, բղաւում էին ձագերը,—դու մեզ խեղդում ես:—Էդ ոչինչ, պատասխանում է հաւը,—դուք ոչինչ չէք հասկանում: Շատ կարելի է որ ես ձեզ այլ ևս պէտք չեմ, բայց դուք ինձ հարկաւոր էք: Նախ որ ինձ ախորժելի է իշխանութիւն բանեցնել ու՛մ և է մէկի վրայ. դա մի պատիւ է ինձ համար. իսկ երկրորդ՝ ես ձեր հատիկներն էլ եմ ուտում:

Այդպէս է ասում Էսկիրոսը իւր «XIX-րդ դարի Էմիլը» գրքում: Եւ այդպէս է վարւում իւր երեխաների հետ եսական մայրը:

(Վերջը չաջորդ համարում)